

AQLI ZAIF BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA AQLI ZAIFLIKNING TURLARI

Andijon davlat pedagogika instituti
Maxsus pedagogika (logopediya) 2-kurs talabasi
Abdullaeva Nodira Yulchievna

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15237225>

Annastatsiya. Ushbu maqola aqli zaif bolalarning kelib chiqish sabablari, psixologik xususiyatlari, rivojlanishi, darajalari, bilish faoliyati, ta'lim tizimi, yordamchi maktablarda o'qitish tizimi haqidagi bayoni.

Kalit so'zlar: oligofrenopedagogika, aqli zaif, intellektual, stereotip, etiologiya, patologik, fonema, serebral, infantilizm, ontogenez.

Sog'lom avlodni barkamol shaxs qilib tarbiyalash g'oyatta mas'uliyatli vazifa va insonparvar siyosat darajasidir. Jamiyatimizda ro'y berayotgan ijtimoiy, iqtisodiy o'zgarishlar jismoniy va ruhiy nuqsonga ega bo'lgan bolalarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Bu sayyoramiz aholisini birdan o'n qismini tashkil etadi. Umumjahon sog'liqni saqlash tashkiloti malumotlari dunyoda bunday kishilar soni 13% ga yaqinligini ko'rsatadi. Shundan 3% intellektida kamchiligi bo'lgan bolalar, 10% turli ruhiy va jismoniy nuqsonga ega bo'lgan bolalardir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 1- dekabrda PF- 5270- sonli qaroriga muvofiq "Nogironligi bo'lgan shaxslarni davlat tomonidan qo'llab quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risidagi" farmoni ishlab chiqildi. Jamiyatimizning bir bo'lagi bo'lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo'llab- quvvatlash, ularga ta'lim- tarbiya berish va sog'lom bolalar qatoridan o'rin egallab o'z qobiliyati, imkoniyatlarini ko'rsata olishiga, ma'naviy kamol topishiga keng imkoniyatlar yaratilib kelinmoqda. Ular uchun barcha qulayliklarga ega bo'lgan maxsus maktablar mavjud. Yordamchi maktablarda pedagogik jarayonlarning nazariy asosini maxsus fan -oligofrenopedagogika tashkil etadi Oligofrenopedagogika -aqli zaif bolalarni tarbiyalash va o'qitish haqidagi fan bo'lib, maxsus pedagogikaning bir bo'lagi hisoblanadi. Aqli zaif bolalar tarbiyasida pedagogikaning umumpedagogik va didaktik tamoyillarini qo'llash o'ziga xos xususiyatlar kasb etadi. Ta'limiy materiallarni tanlash va mehnat tayyorgarligini aniqlash, aqli zaif bolalarning jismoniy rivojlantirish ishlari tuzatish mazmunini kasb etishi kerak. Tuzatish deganda aqli zaif bolalarning jismoniy va ruhiy nuqsonlarini to'g'rilash, yumshatish, hayotga moslashtirish tushuniladi. Aqli zaif bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida psixik, intellektual rivojlanishning turg'un pasayishidir.

F.Platter ruhiy kasalliklardan aqli zaiflikni ajratdi. J.Eskirol birinchi marta «Aqli zaiflik» anatomiyasini fanga kiritdi. Aqli zaif bolalarni o'qitish va tarbiyalash nazariyasini yuzaga kelishida E.Segenning (1812-1880) pedagogik faoliyati katta ahamiyatga ega. 1846-yilda yozgan «Aqliy normal bo'lmagan bolalarning tarbiyasi, gigienasi va axloqiy davosi» asari oligofrenopedagogika fanida katta yutuq bo'ldi. Aqli zaif bolalarni o'rganish masalasi alohida o'rganishni talab etadigan mavzulardan biridir. Aqli zaiflik deganda me'yoriy- ruhiy rivojlanishdan chetlanib, haqiqiy, real aqliy nuqsonlikka olib keluvchi holat tushuniladi. Bunday bolalar yordamchi maktablarda ta'lim tarbiya oladilar. Ta'lim jarayonida aqli zaif bolaning tafakkuri, nutqi, qiziqishlari va bilish qobiliyatlari rivojlanishi bilan birga ahloqi ham rivojlanib boradi. Ularda jamoada o'zini tutish, mehnatga to'g'ri munosabatda bo'lish kabi fazilatlar vujudga keladi.

Aqli zaif bolalar umumta'lim maktablari dasturlarini o'zlashtira olmaydi. Aqli zaiflikning klinik- psixologik ko'rinishida yetakchi nuqson bilish faoliyatining rivojlanmay qolganligidir. Bilish jarayonining pasayishi fikrlash operatsiyalari, psixik jarayonlarning sur'ati, harakatchanligining buzilishi, diqqat, xotira va bir qator po'stloq funksiyalarning rivojlanmay qolganligida namoyon bo'ladi.

Aqli zaiflikning etiologiyasi homilaning ona qornidaligida, tug'ilishida yoki rivojlanish davrida markaziy nerv tizimining genetik buzilishlari, jarohatlar, infeksiyalar, intoksikatsiyalar oqibatida kelib chiqadi. Aqli zaiflikning asosiy formalarini klinik tavsifi jarohatning patogenezi, salbiy ta'sirning vaqti bilan chambarchas bog'liqdir.

Ontogenezning ilk bosqichlarida markaziy nerv tizimining jarohatlanishida (1,5-2 yoshgacha) birinchi navbatda po'stloq tizimining shakllanishiga zarar yetadi. Jarohatlanishning morfologik ko'rinishida va psixik nuqsonning klinik namoyon bo'lishida rivojlanmay qolish ustun bo'ladi. Kattaroq yoshda, ya'ni bosh miyaning po'stloq tizimining nisbatan yetilganroq davrida yuz bergan salbiy ta'sir natijasidagi nerv tizimining morfologik va klinik ko'rinishda demensiyaning turli ko'rinishlari ustunlik qiladi.

«Oligofreniya» terminining klinik ko'rinishi quyidagilar bilan karakterlanadigan holatlarni nazarda tutadi:

1. Psixik rivojlanmay qolganlikning turg'un karakterdaligi;
2. Intellektual nuqson tuzilishda mavhum tafakkurning zaifligini ustunligi;
3. Progrediylentlikning yo'qligi.

Oligofreniyaning sabablari turlichadir. Etiologik belgilar bo'yicha oligofreniya ikkita asosiy guruhga ajratiladi:

1. Endogen (genetik) ta'sirlar oqibatida kelib chiqqan, irsiy patologiya bilan bog'langan yoki oilada mavjud bo'lgan yoki ushbu individda birinchi marta paydo bo'lgan oligofreniya;
2. Ekzogen ta'sirlar natijasida (homilalik yoki postnatalontogenezning dastlabki bosqichlaridagi infeksiyalar, intoksikatsiyalar, bosh miya travmalari) kelib chiqqan oligofreniya.

Tekshirish metodlarining takomillashib borishi munosabati bilan nerv

sistemasining genetik jarohatlanishi sabablariga katta ahamiyat berib kelinmoqda va aqli zaiflikning kelib chiqishidagi ko'p hollar ana shu sabablarga bog'liq deb ko'rsatilmoqda. Oligofreniya intellektual yetishmovchilikning namoyon bo'lish darajasiga ko'ra to'rt darajaga ajratiladi: yengil, o'rta, og'ir va chuqur.

F70. Yengil darajadagi aqli zaiflik

Diqqatiini jamlay oladigan va yaxshi mexanik xotiraga ega bo'lgan yengil darajadagi aqli zaif bolalar maxsus (korreksion) dastur bo'yicha ta'lim olishlari mumkin. Bu dastur aniq-ko'rgazmali metodlarga asoslangan bo'lib, matematika, yozuv, o'qish va boshqa fanlarni o'zlashtirishni ancha yengillashtiradi, shuning uchun bola uni 9 yil davomida egallay oladi. Keyinchalik bola kasbiy bilimlarni egallab, o'zi mustaqil ravishda mehnat qila oladi. Yengil darajadagi aqli zaif bolalarda nutq malakalarini biroz kechikib o'zlashtiradilar, ularning ko'pchiligi nutqdan kundalik maqsadlarda foydalanish, suhbatni qo'llab turish va unda ishtirok etish kunikmalarini egallashga qodir bo'ladilar. Biroq ularning nutqiga fonetik buzilishlar, so'z boyligining cheklanganligi, so'zlarni yaxshi tushunmaslik, qo'llaniladigan so'zlarning ma'nosi aniq bo'lmasligi kuzatiladi. So'zlar muloqot vositasi sifatida to'liq qo'llanilmaydi.

Faol lug'at passiv lug'atdan ortda qolishi kuzatiladi. Aqli zaif odam o'zi gapirgandan ko'ra ko'proq tushunadi. Faol so'z boyligi nafaqat cheklangan, balki bir xildagi so'z birikmalarilar bilan to'lgan bo'ladi. Iboralar sodda, bir xil. Nutqining grammatik qurilishidagi buzilishlar (so'zlarning gaplarda bog'lanishi) bog'lovchilar, ko'makchilarning kamligida namoyon bo'ladi. Fikrini ifodalashda, o'qigan va eshitganini aytib berishda kiyinchiliklar uchraydi. Ba'zi xollarda nutqning rivojlanmaganligi belgilari kuzatiladi.

F71. O'rta darajadagi aqli zaiflik

O'rta darajadagi aqli zaiflik bilish jarayonlarining shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi. Tafakkur konkret, ketma-ketlik yo'q. Bu kategoriyadagi shaxslarda nutqni tushunish va undan foydalanish orqada qolib (3-5 yilga kechikib) rivojlanadi, bu sohada to'liq rivojlanish esa cheklangan. Ko'pincha nutqi qo'pol nuqsonlar bilan kechadi. So'z boyligi kam, u ko'proq kundalik hayotda qo'llaniladigan so'z va iboralardan iborat. O'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish ko'nikmalari yaxshi rivojlanmagan. Motorika rivojlanishning qo'pol nuqsonlarida bu ko'nikmalar shakllana olmaydi. Ko'pincha barmoqlarning differensiyalangan nafis harakatlarini talab qiluvchi

ko'nikmalar: oyoq kiyim ipini bog'lash, tugmalarni qadash, kiyimdagi bog'ichlami bolashni o'zlashtirish qiyinchiliklar tug'diradi. Ba'zi bolalar butun umri davomida maishiy ishlarda nazorat va yordamga muhtoj buladilar.

F72. Og'ir darajadagi aqli zaiflik

Og'ir darajadagi aqli zaiflikda tafakkur nafaqat o'ta konkret, o'zgarmas, balki umulashtirishdan qobiliyatidan umuman shakllanmaydi. Ulaming ko'pchiligida motor funksiyalarining rivojlanmaganligi, koordinatsiya buzilishi va boshqa birgalikda kechuvchi patologiyalar yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Bu shaxslar o'ziga-olzi xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini katta qiyinchiliklar bilan o'zlashtiradilar. Ulaming bir qismi xatto tugma qadash va bog'ichlami bog'lashni ham o'rganmaydilar.

Og'ir darajadagi aqli zaif bolalarning ta'limi o'ziga -o'zi xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini mashq qilish va atrof-muhitda mo'ljal olishni o'rganish, muloqotni rivojlantirish bilan cheklanib qoladi.

Odatda intellektual buzilishlar yaqqol nevrologik patologiyalar: falajlik, parezlar bilan birga kechadi. Ularda skelet, bosh suyagi, qo'l-oyoq, teri va ichki a'zolarining rivojlanishini buzilishi, displastik tana tuzilishi kuzatiladi. Bu patologiyaga ega odamlarga doimiy yordam va qo'llab-quvvatlash talab qilinadi.

F73. Chuqur darajadagi aqli zaiflik

Bu bolalarda qo'yiladigan talablar yoki ko'rsatmalarni tushunish yoki bajarish qobiliyati cheklangan. Ularda diqqat, idrok, xotira rivojlanmagan. Tafakkuming elementar jarayonlari mavjud emas. Ko'pincha nutq o'miga alohida tushunarsiz tovushlar yoki o'zlari ma'nosini tushunmaydigan so'zlar qo'llaydilar. Bunday bolalarning ko'pchiligida motorikaning og'ir buzilishlari kuzatiladi, ular butkul harakatsiz yoki harakatlari keskin chegaralangan bo'ladi, siydik va axlatni ushlab tura olmaydilar, ular bilan fakat rudimentar shaklda muloqot qilish mumkin. Ular o'zlarining asosiy ehtiyojlari haqida qayg'ura olmaydilar yoki bu xususiyat juda sust, va doimiy yordam va qo'llab-quvvatlashga muhtojlar.

Ehtiyoj va harakatlar juda sodda, harakat reaksiyalari - tartibsiz, maqsadga yo'naltirilmagan, stereotip u yoqdan bu yoqqa qimirlash, tashqi sababsiz qo'zg'alish kuzatiladi. Ma'lum analizatorlar buzilishi natijasidagi oligofreniyada miyaning umumiy rivojlanmaganligi bilan bir qatorda ma'lum bir zonalar buzilishi ham kuzatiladi. Bunda aqli zaiflik ko'rish, eshitish, nutq, tayanch-harakat a'zolaridagi buzilishi birgalikda keladi. Nutq sistemasining og'ir buzilishi natijasidagi oligofreniyada nutqdagi kamchiliklar ko'pincha psixikaning birlamchi rivojlanmay qolishiga olib keladi. Ko'rgazmali qurollarsiz o'tkazilgan nutq yo'nalishidagi topshiriqlar bolalarda katta qiyinchiliklar uyg'otadi, sodda so'zlarni to'g'ri yozishda, bu so'zlarni buzib talaffuz qilinishi, tovush-harf taxlili jarayonidagi qiyinchiliklar fonematik idrokning rivojlanmaganligi eshinishi bo'yicha o'xshash tovushlarni ajrata olmaslikda namoyon bo'ladi. Oligofreniyada bosh miya motor zonasidagi kamchiliklar, intellektual kamchiliklari ko'pincha serebral falajlik ko'rinishlari bilan birgalikda keladi. Harakat analizatorlarida bo'lgan kamchiliklar intellektual nuqsonlardagi o'ziga xoslikni keltirib chiqarib, fazoni idrok etishda, sodda hisoblashga doir topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Psixik jarayonlarning buzilishlari ba'zi analizatorlardagi o'zgarish va kamchiliklar bilan uyg'unlashgan holdagi oligofreniyaning etiologiyasi turlichadir. Bunga moddalar almashinuvi jarayonini buzilishlari bilan bog'liq genetik shakllari, xomilalik davridagi buzilishlar, masalan (rezus omillar), tug'ilishdagi va ilk rivojlanish davridagi jarohatlar kiradi.

Xulosa:

Mavzu bo'yicha adabiyot manbalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, aqli zaif bolalardagi nuqson xoxish istakning yetishmasligidir. Bu bolalar tez charchaydi uzoq muddat diqqatini biror nuqtaga ta'limga qaratmaydi. Shuning uchun bu bolalarda dars vaqtida chalg'ib turishlar o'z xoxish istaklari bilan emas balki bosh miyalarida yuz bergan kasallikning natijasidir. Aqliy zaifligi bo'lgan deyarli barcha bolalarda oddiy bolalarga nisbatan atrof-muhitga qiziqish yo'qligi yoki sezilarli darajada pasayishi, umumiy patologik inertsiya mavjud bo'lib, ular baland ovozda,

asabiylashishni istisno qilmaydi. Bolada tadqiqotchilar idrok etish jarayonining yetarli darajada rivojlanmaganligini qayd etadilar. Qoidaga ko'ra, aqli zaif bolalar asosiy nutqni faqat 4-5 yoshda o'zlashtiradilar. Nutqning grammatik tomoni kam rivojlangan. Aqli zaif bolalarning xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning rivojlanishi biologik kamolotning kechikishi, aqliy infantilizm fenomeni va moslashuv qobiliyatlarining pasayishi bilan tavsiflanadi.

Qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy takidlaganidek “Odamlarda ta'lim-tarbiyaga qobiliyat turlichadir. Birovlar bu qobilyatga ega boshqalar esa mahrum. Mahrumlar mashaqqatli mehnat, intilish, tirishqoqlik orqali tushunishlari mumkin” deb aytgani bejiz emas. Nuqsonlilar ta'lim-tarbiyasida shaxsni o'rganib muomila qilish muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Logopediya - M. Ayupova Toshkent 2007.
2. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi - D.A. Nurkeldiyeva, M.U. Hamidova Toshkent 2016
3. Maxsus pedagogika - P.M. Po'latova Toshkent 2005